فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی، سال یکم، شماره 2 ، زمستان 1391 ، پیاپی 2
صفحات 128-113

اولویت‌بندی مسائل توسعه روستایی با تأکید بر دیدگاه روستاییان مطالعه موردی: بخش مرکزی شهرستان خرم‌آباد

مهدی پورطاهری* ، استادیارگروه جغرافیا، دانشگاه تربیت مدرس
رضا نعمتی ، کارشناسی ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، دانشگاه تربیت مدرس

دریافت مقاله: 1390/12/08 پذیرش نهایی: 1391/09/08

چکیده
نواحی روستایی در سرتاسر جهان تمایل به ارائه خصوصیات مشابهی را دارند. جمعیت‌ها بطور فضایی پراکنده هستند. کشاورزی اغلب وجه غالب و مسلط بوده و در پاره‌ای از مواقع بخش اقتصادی و فرصت‌های لازم برای بسیج منابع با محدودیت روبرو می‌باشند. این خصوصیات بدان معنی است که مردمی که در نواحی روستایی زندگی می‌کنند با مجموعه‌ای از عواملی که چالش‌های اساسی برای توسعه است مواجه می‌باشند. پراکندگی فضایی جمعیت روستایی اغلب موجب افزایش هزینه‌ها و پیچیدگی‌های سخت جهت تامین اثربخش کالاها و خدمات در نواحی روستایی می‌گردد. شرایط خاص اقتصادی در نواحی روستایی منتج به کمتر شدن دسترسی به فرصت‌ها در مقایسه با مکان‌های غیر روستایی می‌شود. از سویی دیگر ماهیت توسعه روستایی در سال‌های اخیر دچار تغییرات شدیدی شده است. بسیاری از مردمی که در نواحی روستایی زندگی می‌کنند، در حال حاضر بطور مستقیم درگیر فعالیت‌های غیر کشاورزی شده‌اند. بنابراین چالش حاضر دستیابی به توازن مناسب میان تامین نیازهای جدید و تقویت تنوع اقتصادی پایدار و توسعه در نواحی روستایی است. این مقاله مثال‌هایی از این چالش‌ها و دگرگونی‌ها را در بخش مرکزی شهرستان خرم‌آباد به عنوان مطالعه موردی عرضه می‌نماید. روش کیفی و مطالعه میدانی با استفاده از تکمیل پرسشنامه که در سطح 300 نفر از خانوارها و در 20 روستا در منطقه مورد مطالعه توزیع شده بود مبنای عمل قرار گرفته و داده‌ها نیز با استفاده از آزمون t تک نمونه‌ای در نرم‌افزار SPSS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. در این خصوص جنبه‌های اقتصادی، محیطی و اجتماعی چالش‌های خانوارهای روستایی مورد بحث قرار داده شده است. نتایج تحقیق نشان داده است که تفاوت معناداری میان ابعاد توسعه (اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی) در سکونتگاه‌های روستایی وجود دارد. به علاوه، مهمترین مسائل روستایی به طور قابل توجهیچالش‌های اقتصادی است. بنابراین جنبه‌های اقتصادی و مؤلفه‌های آن بیشترین اولویت را از دیدگاه خانوارهای روستایی دارند.
واژگان کلیدی: توسعه روستایی، چالش‌ها، اولویت‌بندی، خرم آباد.

*نویسنده مسئول: 09122819723 E-mail: mahdit@modares.ac.ir

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

1) مقدمه

مسایل و مشکلات اقتصادی و اجتماعی جوامع توسعه نیافته، ناشی از عقب افتادگی تاریخی نظام‌های اجتماعی، فرهنگی، و اقتصادی این کشورها و نیز تأثیرات عوامل خارجی است. برای حصول به جامعه‌ای منطبق با نیازهای امروزین یک جامعه توسعه یافته، راهی جز استفاده و بکارگیری جدی امکانات و استعدادهای انسانی، اقتصادی و فرهنگی وجود ندارد. به نظر می‌رسد موانعی که برای تحقق توسعه و بهبود وضع جامعه روستایی ظاهر می‌شود، غالباً مبتنی بر اندیشه‌ها و برداشت‌های نادرست است. در مناطق روستایی کشور چالش‌هایی چون فقدان فرصت‌های شغلی، عدم وجود سازوکارهای مناسب مشارکتی، مشخص نبودن وظایف دستگاه‌های متولی توسعه و عمران روستایی و نابرابری میان شهر و روستا اگرچه مورد شناسایی قرار گرفته و فهرست طولانی از مشکلات توسط محققان مطرح گردیده، اما تاکنون بطور سیستماتیک و همه جانبه نسبت به اولویت‌بندی و طبقه‌بندی آنان اقدامات اساسی صورت نپذیرفته است. با بررسی تجارب توسعه روستایی و نتایج بررسی‌ها، مشخص شده که توسعه در روستاهای استان لرستان نه تنها در مواردی موفقیت‌آمیز نبوده بلکه مسایل و مشکلات اساسی چون تشدید نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی، مهاجرت‌های گسترده و افزایش فقر در جامعه روستایی را به دنبال داشته است. بدین منظور مقاله حاضر بر آن بوده تا با ارائه شناخت جامع از مسایل توسعه روستایی در روستاهای بخش مرکزی شهرستان خرم آباد، مهمترین مسایل توسعه را از دیدگاه روستاییان شناسایی و اولویت‌بندی نماید. در این فرایند با اتخاذ رویکرد توسعه پایدار روستایی، مسایل روستائیان از سه بعد اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی و در 18 معیار از مؤلفه‌های اساسی توسعه پایدار مورد بررسی قرار گرفته است.

2) مبانی نظری

در بسیاری از منابع توسعه تصریح شده که توسعه روستایی باید مرکز هر بحث و مذاکره در فرایند توسعه ملی باشد. در حقیقت توسعه روستایی کلید همه جریان‌های توسعه است (Ake, 1996: 14). بنظر می‌رسد گسترش فقر در کنار تخریب رو به تزاید منابع و نیز چالش‌های اقتصادی، فرهنگی از مهمترین مسائل معاصر بسیاری از کشورهای در حال توسعه است. این معضلات در مناطق روستایی از عمق و پیچیدگی بیشتری برخوردار است (طاهرخانی، 1379: 42). بررسی اجمالی و مختصرتحولات جامعه روستایی کشور طی ادوار گذشته همراه با تغییرات ناشی از اجرای برنامه‌های توسعه نشان می‌دهد که بخش روستایی در ابعاد مختلف اجتماعی- اقتصادی و اکولوژیکی چه در سطح ملی و یا در سطح محلی با دشواری‌های اساسی روبروست. در این فرایند بنظر می‌رسد در ادوار مختلف تاریخی، کشور با مسایل و دشواری-هایی نظیر تشدید نابرابری‌های منطقه‌ای، تخلیه گسترده آبادی‌ها از نیروی کارآمد و سرمایه‌های مادی، کاهش روزافزون محصولات کشاورزی، انباشت جمعیت در جوامع شهری و گسترش حاشیه‌نشینی، بیکاری و آسیب‌های اجتماعی شده است. مناطق روستایی کشور با چنین فرایندی با آسیب‌های بیشتری مواجه بوده به طوریکه عدم توجه به مسایل و مشکلات آنان می‌تواند آینده‌ای بس وخیم در روستاها بوجود آورد (ملکی‌فر، 1385: 63). در بسیاری از تعاریف، توسعه در برگیرنده مضامینی نظیر بلوغ فکری روستاییان در شناخت و حل مسایل مربوط به خود و اجتماع خود تعریف شده است. بدین ترتیب، توسعه روستایی از طریق شناخت دقیق مسایل و رفع مشکلات، مقدمه توسعه اقتصادی، اجتماعی و

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

فرهنگی است (شهبازی، 1386: 115). از دهه 1970، توسعه روستایی، به عنوان مفهومی تلقی شده است که قصد ارتقای استانداردهای زندگی افراد را دارد و به عنوان پیش‌زمینه‌ای برای کاهش فقر روستایی قلمداد می‌شود. در دهه 80 با بسط مفهوم توسعه پایدار، عرصه‌های جدیدی در شاخص‌های توسعه به ویژه در مناطق روستایی گشوده شد. در این راستا توسعه پایدار رویکردی جامع به بهبودبخشی کیفیت زندگی انسان‌ها در جهت تحقق رفاه اقتصادی، اجتماعی و محیطی سکونتگاه‌های انسانی تعریف گردید (Torjman, 2000:2). در این معنا توسعه پایدار فرایندی تلقی می‌شود که با سازماندهی و تنظیم رابطه انسان و محیط و مدیریت بهره‌برداری ازمنابع و محیط زیست، دستیابی به تولید فزاینده ومستمر، زندگی مطمئن، امنیت غذائی، عدالت و ثبات اجتماعی و مشارکت مردم را تسهیل می‌نماید. در فرایند توسعه پایدار اهداف اجتماعی، اقتصادی و محیطی جامعه در هرجا که ممکن است از طریق وضع سیاست‌ها، انجام اقدامات لازم و عملیات حمایتی با هم تلفیق می‌شوند (زاهدی و نجفی، 1385: 21). بدین ترتیب حفاظت و نگهداری ذخایر با رویکرد رفاه پایدار، کارآیی فرایندهای تغییر و برابری نسل‌های حاضر و آینده در جهت بهره‌برداری بهینه از ذخایر سرمایه‌ای را می‌توان هسته مرکزی توسعه پایدار محسوب نمود (EC, 2001:5).

توسعه پایدار روستایی دارای 6 اصل عمومی است. نخستین اصل بر ابعاد سه گانه اقتصادی، اجتماعی و محیطی به عنوان ستون‌های پایداری تاکید دارد. در اصل دوم بر پیوند ستون‌ها تأکید شده تا بر این مبنا اصل سوم و چهارم یعنی عدالت درون نسلی و عدالت بین نسلی با تأکید بر عدالت اجتماعی شکل یابد. اصل پنجم بر محوریت اصول پیشگیرانه پایداری یعنی استفاده توأم با پایداری از منابع و اصل ششم نیز بر حفظ تنوع بیولوژیکی تاکید دارد (Cameron,2004:16). بنابراین اگر تعریف عام توسعه پایدار روستایی مورد پذیرش قرار گیرد، بهبود وضعیت رفاهی تمامی اعضای جوامع روستایی با لحاظ نمودن ابعاد اقتصادی، اجتماعی و محیطی، از طریق شناسایی مشکلات ملاک عمل است (Anriquez & Stamoulis, 2007: 24).توسعه پایدار روستایی جزیی جدا نشدنی از واژه توسعه است که به بهبود زندگی و دستیابی به عدالت اجتماعی می‌انجامد(Thompson, 1999: 8). لذا سه اصل مهم عدالت، انعطاف‌پذیری و کارایی برای توسعه قلمداد می‌شود (Tolba,1997:2). توسعه پایدار روستایی زمانی محقق خواهد شد که بین ابعاد آن تعامل وجود داشته باشد (Dalal Clayton, 2002: 12). بر این اساس مهمترین اهداف توسعه پایدار روستایی همانطور که شکل (1) نیز نشان می‌دهد، مدیریت پایدار و متوازن منابع طبیعی، ارتقای کیفیت زندگی و کاهش فقر، ارتقاء بهره-وری کشاورزی، توسعه و ارتقاءسرمایه‌های انسانی، استحکام رشد کشاورزی، گسترش مشارکت مؤثر و افزایش فرصت‌های برابر برای انسان‌ها و یکپارچگی موزون جوامع روستایی با کلیت سرزمین است (پادار یامچی، 1384: 78).

فرایندهای اقتصادی، اجتماعی، اکولوژیکی، نهادی و فضایی به عنوان مهمترین ابعاد مسائل توسعه روستایی در جهت حصول به توسعه پایدار از طریق مدیریت و کنترل محیط‌های روستایی هستند (Varga, 2008: 2). با چنین نگرشی به توسعه روستایی در ایران، می‌توان اذعان نمود که در حال حاضر با رویکرد توسعه پایدار مجموعه‌ای از مسایل و مشکلات اقتصادی - اجتماعی و محیطی در مسیر دستیابی به توسعه روستایی قرار دارد که جدول (1) به پاره‌ای از آنها اشاره نموده است (افتخاری، 1387: 2).

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

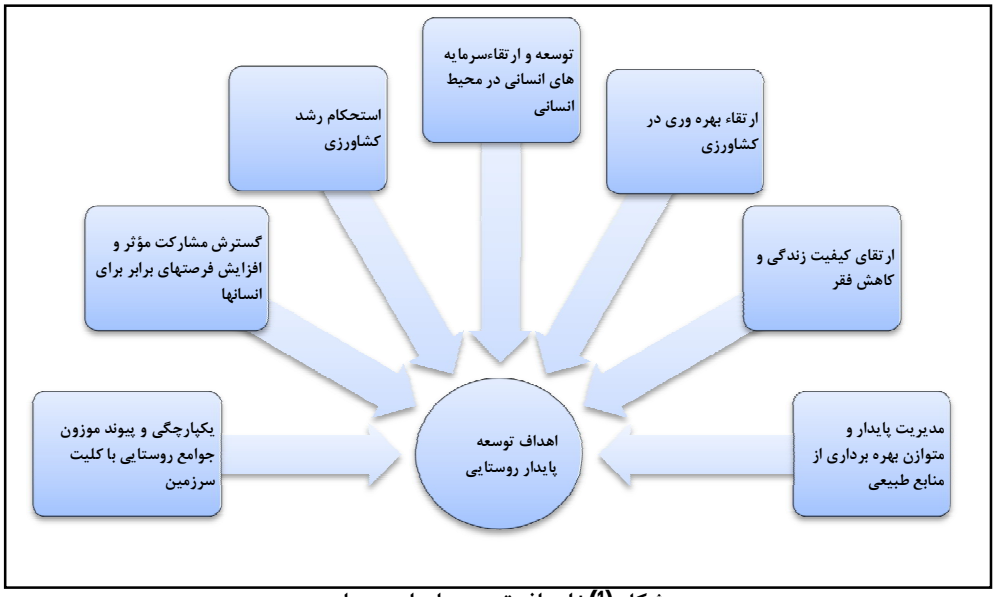

شکل (1) : اهداف توسعه پایدار روستایی

جدول (1): عمده‌ترین چالش‌ها و مسائل توسعه روستایی

عمده‌ترین مسایل توسعه روستایی	بعد اقتصادی	ضعف اقتصاد محلی	فقر شدید-بیکاری-شد محدود اقتصاد روستایی-عدم تنوع اقتصادی – تسلط بر اقتصاد روستایی و عدم رعایت عدالت در تعیین سهم جامعه روستایی از کل یارانه‌های کشور - پایین بودن نسبی ارزش افزوده بخش خدمات-عدم وجود مؤسسه مالی تخصصی کارآمد برای توسعه روستایی - کامل نبودن تأسیسات و زیرساخت‌های مورد نیاز - عدم نگهداری مناسب از تأسیسات عمرانی
	بعد اجتماعی	نارسایی منابع انسانی ورفاه اجتماعی	وجود ضعف آشکار در منابع انسانی، کیفیت نابرابر سطح زندگی و پایین بودن رضایت مندی، کاهش جمعیت جوان، افزایش مهاجرت، مؤنث شدن روستاها، استحاله اجتماعی – فرهنگی با شهرگرایی ناپایدار، فقر اطلاعاتی، مهارت‌های پایین، فرهنگ کارآفرینی پایین، نابرابری‌های قومی و قبیله‌ای و - پایین بودن نسبی منزلت اجتماعی روستایی - تحولات جمعیتی خارج از کنترل نظام برنامه‌ریزی و اجرایی کشور - میزان قابل توجه بی‌سوادی - افزایش جمعیت بیکار (جویای کار)- ضعف مدیریت روستا در سطح محلی - افزایش بار تکفل- حاکمیت رویکرد بخشی نگری در نظام برنامه‌ریزی کشور - عدم وجود برنامه جامع برای عمران و توسعه روستایی در کشور (فقدان راهبرد) - عدم وجود متولی مسئولیت‌پذیر و شایسته برای عمران و توسعه روستایی در سطح ملی - ضعف هماهنگی در امر عمران و توسعه روستایی در سطح منطقه‌ای
		عدم مشارکت مردمی و عدم شکل‌گیری نهادهای مدنی	تسلط ابتکارات بالا به پایین، مشارکت حداقلی، گفتگوی بسیار محدود میان دولت و نهادهای روستایی و ...
		فقدان توسعه ظرفیتی	نبود حرکت منسجم برای بهره‌برداری از ظرفیت‌های بالقوه، نبود نگرش، باور، ارزش و انگیزه حق توسعه یافتگی انسانی و مکانی در حوزه تصمیم‌سازی، استفاده نشدن از توان‌ها و پتانسیل‌ها و ...
		فقدان رویکرد توانمندسازی	توجه ناچیز و غیرهدفمند به گروه‌های آسیب‌پذیر، نابرابری جنسیتی، وجود فقر و نابرابری و ...
	بعد اکولوژیکی	عدم یکپارچگی اکولوژیکی	بهره‌برداری ناپایدار از منابع و فروسایی منابع طبیعی، سیاست‌های زیست محیطی بسیار محدود، اخلاق زیست محیطی محدود و فاقد حقوق محیطی برای روستاییان، آسیب پذیری بالا و بلا استفادهماندن قسمت قابل توجهی از منابع آب و خاک- پایین بودن درجه امنیت مناطق روستایی در مقابل حوادث طبیعی - تعداد زیاد آبادی های کوچک و افزایش تعداد آنها
		عدم یکپارچگی فضایی	نبود نظم کارکردی در مکانیابی و توسعه زیرساخت‌ها و خدمات، روابط نابرابر میان شهر و روستا، توسعه ناموزون مکانی، زیر ساخت خدمات اجتماعی و شخصی محدود، انزوای جغرافیایی و حرکت در جهت برنامه‌ریزی محلی و منطقه‌ای و توجه یک سویه به اصل مکمل بودن مکانها و روشن نبودن جایگاه کارکرد مکانی روستاها در آمایش سرزمین و قلمرو سرزمینی و ...

مآخذ: افتخاری، 1382.

3) مواد و روش‌ها

با عنایت به موضوع و ماهیت تحقیق از روش پیمایشی مبتنی بر توصیف و تحلیل استفاده شده است. بدین منظور با تأکید بر فرضیات تحقیق و چارچوب نظری آن به شناسایی و اولویت‌بندی مهمترین مسائل توسعه روستایی در ابعاد

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

توسعه پایدار (اقتصادی – اجتماعی و اکولوژیکی) با استفاده از تکنیک‌های آماری شده است. در مجموع در کلیه ابعاد 18 معیار شامل، بعد اکولوژیکی (زمین، آب، جنگل‌ها و مراتع، تنوع زیستی، مدیریت مواد و سیستم فاضلاب، مخاطرات طبیعی) بعد اجتماعی (پویایی جمعیت، آموزش، سلامت، امنیت اجتماعی، کیفیت اشتغال، کیفیت خدمات و مسکن، اطلاعات و ارتباطات، ساختار نهادی و مدیریتی) بعد اقتصادی (فقر، کاهش آسیب‌پذیری، کارآیی، بهره‌وری) و در هر معیار تعدادی شاخص با دو طبقه ارزیابی شامل اهمیت شاخص در فرایند توسعه پایدار روستایی و نیز ارزیابی وضع موجود شاخص در وضع موجود روستا از دیدگاه سرپرستان خانوار (شکل2) و در سه گزینه ارزشی به شرح جدول(2) مورد سنجش و ارزیابی قرار گرفته شده است.

جدول (2) :جدول چگونگی ارزیابی مسائل توسعه روستایی

شاخص‌ها	ابعاد	معیار	ارزیابی درجه اهمیت شاخص در توسعه روستایی			ارزیابی وضعیت شاخص در خانوار ساکن روستا		
			زیاد	متوسط	کم	مناسب	تاحدودی	نامناسب

همچنین مهمترین شاخص‌ها، معیارها و ابعاد ارزیابی مسائل اکولوژیکی، اجتماعی و اقتصادی توسعه روستایی در فرایند تحقیق به شرح جدول (3) مورد ارزیابی قرار گرفته شده است.

جدول (3) :شاخص‌ها، معیارها و ابعاد ارزیابی مسائل اکولوژیکی، اجتماعی و اقتصادی توسعه روستایی

شاخص	بعد	معیار	شاخص	بعد	معیار
میزان اراضی زراعی	اکولوژیکی	زمین	اعتبارات هزینه شده برای احیا و بازسازی محیط طبیعی	اکولوژیکی	تنوع زیستی
سهم اراضی زراعی آبی به کل اراضی	اکولوژیکی	زمین	گونه‌های گیاهی و جانوری	اکولوژیکی	تنوع زیستی
میزان فرسایش خاک	اکولوژیکی	زمین	میزان تولید مواد زاید جامد	اکولوژیکی	مدیریت مواد زائد
استفاده از آفت کشها	اکولوژیکی	زمین	سکونتگاه‌های دارای روش بهداشتی جمع‌آوری زباله	اکولوژیکی	مدیریت مواد زائد
سهم زمین‌های دارای قابلیت بالقوه برای کشت نسبت به کل اراضی	اکولوژیکی	زمین	توسعه و گسترش مناطق حفاظت شده	اکولوژیکی	مدیریت مواد زائد
میزان شورشدگی اراضی در اثر آبیاری با آب شور	اکولوژیکی	زمین	برخورداری از جایگاه دفن زباله	اکولوژیکی	مدیریت مواد زائد
وسعت خاک‌های حاصلخیز نسبت به خاک‌های غیرحاصلخیز	اکولوژیکی	زمین	اعتبارات هزینه شده برای مدیریت مواد زائد	اکولوژیکی	مدیریت مواد زائد
میزان ذخایر آب شیرین اعم از سطحی و زیرزمینی	اکولوژیکی	آب	دسترسی جمعیت به شبکه فاضلاب	اکولوژیکی	مدیریت مواد زائد
کیفیت آب شرب	اکولوژیکی	آب	برخورداری از شبکه فاضلاب	اکولوژیکی	مدیریت مواد زائد
میزان مصرف آب شرب	اکولوژیکی	آب	اعتبارات هزینه شده برای مدیریت سیستم فاضلاب	اکولوژیکی	مدیریت مواد زائد
میزان اراضی تحت پوشش جنگل	اکولوژیکی	جنگل و مرتع	میزان تلفات انسانی ناشی از زمین‌لرزه	اکولوژیکی	مخاطرات طبیعی
میزان تغییر اراضی جنگلی	اکولوژیکی	جنگل و مرتع	میزان خانه های آسیب پذیر واقع در حریم مسیل ها	اکولوژیکی	مخاطرات طبیعی
میزان شدت برداشت جنگل	اکولوژیکی	جنگل و مرتع	اعتبارات هزینه شده برای مقاوم سازی ابنیه در مقابل زلزله	اکولوژیکی	مخاطرات طبیعی
نسبت جنگلهای مدیریت شده به کل اراضی جنگلی	اکولوژیکی	جنگل و مرتع	واحدهای مسکونی واقع در اراضی شیبدار خطرناک	اکولوژیکی	مخاطرات طبیعی
میزان اعتبارات هزینه شده برای مدیریت و حفاظت از جنگلها	اکولوژیکی	جنگل و مرتع	میزان تلفات انسانی ناشی از پدیده سیل	اکولوژیکی	مخاطرات طبیعی
-میزان مراتع مدیریت شده به کل مراتع منطقه	اکولوژیکی	جنگل و مرتع	میزان بلایهای مخاطره آمیز	اکولوژیکی	مخاطرات طبیعی
درصد اراضی مرتعی به کل اراضی	اکولوژیکی	جنگل و مرتع	تعداد خانه های آسیب پذیر واقع در مسیر سیل	اکولوژیکی	مخاطرات طبیعی

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

میزان مراتع خوب و پربازده	اکولوژیکی	جنگل و مرتع	اعتبارات هزینه شده برای مقابله با خسارات ناشی از سیلاب	اکولوژیکی	مخاطرات طبیعی
میزان تغییر اراضی مرتعی	اکولوژیکی	جنگل و مرتع	میزان جمعیت تحت تأثیر خشکسالی	اکولوژیکی	مخاطرات طبیعی
میزان اعتبارات هزینه شده برای احیاء مراتع	اکولوژیکی	جنگل و مرتع	میزان خسارات ناشی از خشکسالی	اکولوژیکی	مخاطرات طبیعی
مناظر دارای قابلیت گردشگری	اکولوژیکی	تنوع زیستی	اعتبارات مقابله با خسارات ناشی از خشکسالی	اکولوژیکی	مخاطرات طبیعی
شمار گردشگران بازدید کننده از مناظر طبیعی	اکولوژیکی	تنوع زیستی	میزان شدت وقوع یخبندان	اکولوژیکی	مخاطرات طبیعی
مناطق حفاظت شده	اکولوژیکی	تنوع زیستی	اعتبارات هزینه شده برای مقابله با خسارات ناشی از یخبندان	اکولوژیکی	مخاطرات طبیعی
میزان جمعیت روستا	اجتماعی	جمعیت	میزان همبستگی و اتحاد میان روستاییان	اجتماعی	امنیت
روند رو به رشد جمعیت روستا	اجتماعی	جمعیت	وضعیت اشتغال در روستا	اجتماعی	اشتغال
فزونی تعداد مردان به زنان روستا	اجتماعی	جمعیت	تنوع فرصت های شغلی در روستا	اجتماعی	اشتغال
میزان افراد دارای تحصیلات آموزش عالی	اجتماعی	آموزشی	تعداد افراد دارای حساب پس انداز در شهر	اجتماعی	اشتغال
افزایش درصد گروه سنی ثبت نام شده در مقاطع مختلف تحصیلی	اجتماعی	آموزشی	احساس محرومیت	اجتماعی	اشتغال
تعداد مدارس روستا	اجتماعی	آموزشی	میزان رضایت از درآمد	اجتماعی	اشتغال
وضعیت وتعداد کلاس به دانش آموز در مقاطع مختلف	اجتماعی	آموزشی	میزان رضایت از کیفیت دسترسی به خدمات عمومی	اجتماعی	مسکن و خدمات
میزان باسوادی روستاییان	اجتماعی	آموزشی	میزان رضایت از کیفیت دسترسی به خدمات زیر بنایی	اجتماعی	مسکن و خدمات
تفاوت ثبت نام دختران به پسران در مقاطع مختلف تحصیلی	اجتماعی	آموزشی	میزان خانوارهای دارای مسکن شخصی	اجتماعی	مسکن و خدمات
نسبت باسوادی زنان به مردان	اجتماعی	آموزشی	میزان خدمات پشتیبانی تولید (بانک) در روستا	اجتماعی	مسکن و خدمات
نرخ مرگ و میر کودکان کمتر از 5 سال	اجتماعی	سلامت	میزان رضایت از کیفیت دسترسی به خدمات ارتباطی	اجتماعی	مسکن و خدمات
خانوارهای برخوردار از سیستم های بهداشتی دفع فضولات انسانی	اجتماعی	سلامت	نسبت خانوار ساکن در هر واحد مسکونی	اجتماعی	مسکن و خدمات
خانوارهای برخوردار از آب آشامیدنی سالم	اجتماعی	سلامت	میزان مصرف کالری روزانه	اجتماعی	مسکن و خدمات
تعداد پزشک در روستا	اجتماعی	سلامت	وضعیت روستا در خصوص دارا بودن طرح هادی	اجتماعی	مسکن و خدمات
وضعیت خانه بهداشت روستا	اجتماعی	سلامت	میزان مساکن غیر استاندارد	اجتماعی	مسکن و خدمات
احساس خوشبختی از سکونت در روستا	اجتماعی	سلامت	سرانه زیر بنای مسکونی	اجتماعی	مسکن و خدمات
میزان دسترسی به مواد غذایی مناسب	اجتماعی	سلامت	نسبت قیمت مسکن به درآمد خانوار	اجتماعی	مسکن و خدمات
میزان جنایات رخ داده در روستا	اجتماعی	امنیت	میزان مساکن جدیدساخته شده با مصالح با دوام	اجتماعی	مسکن و خدمات
وضعیت مواد مخدر	اجتماعی	امنیت	وضعیت تسهیلات واحد مسکونی (حمام –آشپزخانه و ...)	اجتماعی	مسکن و خدمات
سرقت های ثبت شده اموال	اجتماعی	امنیت	میزان دسترسی به وسایل حمل و نقل عمومی	اجتماعی	مسکن و خدمات
کمیت و کیفیت مراکز امنیتی	اجتماعی	امنیت	میزان مالکیت اتومبیل شخصی	اجتماعی	مسکن و خدمات
میزان خانوارهای برخوردار از حمایت‌های بیمه	اجتماعی	امنیت	میزان فاصله دسترسی به شهر	اجتماعی	مسکن و خدمات
میزان خانوارهای تحت پوشش نهادهای دولتی	اجتماعی	امنیت	میانگین مدت زمان سفر برای دسترسی به خدمات	اجتماعی	مسکن و خدمات
وضعیت کتابخانه های عمومی	اجتماعی	ارتباطات	نسبت درامد به هزینه خانوار	اقتصادی	رفع فقر
سرانه کتاب در کتابخانه های عمومی	اجتماعی	ارتباطات	میزان باسوادی روستاییان	اقتصادی	رفع فقر
تعداد مشترکان اینترنت	اجتماعی	ارتباطات	میزان زمین های زراعی اجاره ای	اقتصادی	آسیب‌پذیری
برخورداری از طرح ICT	اجتماعی	ارتباطات	میزان ضایعات محصولات کشاورزی	اقتصادی	آسیب‌پذیری
دریافت شبکه های 1و2و3 تلویزیونی	اجتماعی	ارتباطات	میزان بیکاری	اقتصادی	آسیب‌پذیری
تعداد و وضعیت خطوط تلفن	اجتماعی	ارتباطات	میزان سرمایه صندوق های محلی	اقتصادی	آسیب‌پذیری
تعداد واگذاری تلفن همراه	اجتماعی	ارتباطات	میزان فروش محصول به شیوه سلف خری	اقتصادی	آسیب‌پذیری

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

اعتبارات تخصیص یافته به فصل عمران و نوسازی روستا	اجتماعی	ساختار نهادی	میزان بهره گیری از خدمات اعتباری دولتی	اقتصادی	آسیب‌پذیری
میزان رضایت از عملکرد طرح ها در روستا	اجتماعی	ساختار نهادی	میزان آسیب پذیری فعالیت	اقتصادی	آسیب‌پذیری
برخورداری از طرح های مصوب (طرح هادی)	اجتماعی	ساختار نهادی	میزان پوشش بیمه محصولات کشاورزی	اقتصادی	آسیب‌پذیری
میزان نهادهای مالی خرد روستایی رسمی	اجتماعی	ساختار نهادی	تنوع شغلی در روستا	اقتصادی	آسیب‌پذیری
حضور صندوق های توسعه محلی	اجتماعی	ساختار نهادی	نسبت مشاغل در بخش کشاورزی به مشاغل دیگر	اقتصادی	آسیب‌پذیری
وجود تشکل های غیر دولتی (NGO)ها	اجتماعی	ساختار نهادی	میزان تنوع تولید در روستا	اقتصادی	آسیب‌پذیری
وجود تشکل های خاص زنان روستایی	اجتماعی	ساختار نهادی	میزان دستمزد کارگران کشاورزی به کارگران سایر بخش‌ها	اقتصادی	کارایی
میزان رضایت از عملکرد شورا	اجتماعی	ساختار نهادی	میزان درآمد حاصل از فعالیت های کشاورزی	اقتصادی	کارایی
میزان رضایت از عملکرد دهیار	اجتماعی	ساختار نهادی	میزان هزینه های تفریحی و مسافرت	اقتصادی	کارایی
میزان افراد شرکت کننده در آخرین انتخابات محلی و ملی	اجتماعی	ساختار نهادی	میزان میانگین سن زارعین	اقتصادی	کارایی
میزان مسئولیت پذیری اجتماعی	اجتماعی	ساختار نهادی	میزان سطح تحصیلات زارعین	اقتصادی	کارایی
میزان برون گرایی و تعامل اجتماعی	اجتماعی	ساختار نهادی	میزان استفاده از مکانیزاسیون زراعی (تراکتور – کمباین و ....)	اقتصادی	کارایی
میزان مشارکت اجتماعی	اجتماعی	ساختار نهادی	میزان زمینهای زیر کشت به کل زمینهای قابل کشت	اقتصادی	کارایی
میزان زنان عضو شورای اسلامی	اجتماعی	ساختار نهادی	میزان تغییر در درآمد در 5 سال گذشته	اقتصادی	بهره وری
نسبت هزینه متولیان محلی به هزینه های دولتی	اجتماعی	ساختار نهادی	وضعیت ارزش تولیدات	اقتصادی	بهره وری
میزان جمعیت فقیر روستایی	اقتصادی	رفع فقر	میزان پس انداز	اقتصادی	بهره وری
وضعیت اشتغال زنان به مردان روستایی	اقتصادی	رفع فقر	راندمان تولید محصول غالب در واحد سطح	اقتصادی	بهره وری
میانگین درآمد سالانه روستائیان	اقتصادی	رفع فقر	مجموع	3 بعد، 18 معیار و 142 شاخص	

سپس داده‌های حاصل از اختلاف ارزیابی وضع موجود با درجه اهمیت شاخص از طریق آزمون t در دو گروه وابسته مورد مقایسه تطبیقی قرار داده شده تا بر مبنای میزان t محاسبه شده، شکاف میان وضع موجود و درجه اهمیت شاخص مورد محاسبه و اولویت‌بندی مسایل روستائیان بر مبنای ابعاد و معیارها توسط جامعه نمونه سنجش و مورد ارزیابی قرار گیرد. جامعه آماری پژوهش نیز روستاییان روستاهای بخش مرکزی شهرستان خرم‌آباد می‌باشند که بر طبق سرشماری سال 1385 شامل 218 روستای دارای سکنه است که به صورت پایکوهی و دشتی استقرار یافته‌اند. جمعیت کل روستاها 89012 نفر معادل 18256 خانوار برآورد شده که از این تعداد 20 روستا به روش خوشه‌ای و 300 خانوار بصورت تصادفی طبقه‌ای بر اساس تخصیص متناسب مطابق با جدول (4) انتخاب شده‌اند. شکل (2) توزیع جغرافیایی سکونتگاه-های روستایی مورد مطالعه را نشان می‌دهد.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

جدول (4): مشخصات روستاهای نمونه بر اساس آمار سال 1385

ردیف	نام روستا	نام دهستان	تعداد خانوار	تعداد جمعیت	فاصله تا شهر(Km)	تیپ روستا
1	ایمان آباد	ازنا	228	1282	22	دشتی
2	حیدر آباد	ازنا	76	467	26	کوهستانی
3	سراب پرده	ده پیر جنوبی	89	394	11	دشتی
4	سراب پرده چاهی	ده پیر جنوبی	118	549	14	دشتی
5	چاله کمالوند	ده پیر جنوبی	60	266	9	دشتی
6	کهریز	ده پیر جنوبی	116	525	5	کوهستانی
7	مهر علی خانی	ده پیر شمالی	51	213	28	کوهستانی
8	گراب	ده پیر شمالی	105	495	13	کوهستانی
9	هولاندشت	ده پیر شمالی	82	390	15	دشتی
10	ریمله	رباط	104	467	23	دشتی
11	دولت آباد	رباط	152	807	20	کوهستانی
12	تلوری علیا	کرگاه غربی	292	1482	6	دشتی
13	سرخه لیزه	کرگاه غربی	63	360	12	کوهستانی
14	چم انجیر	کرگاه غربی	96	489	9	دشتی
15	چوبتراش	کرگاه غربی	271	1418	7	دشتی
16	چم قرق	کرگاه غربی	72	396	6	دشتی
17	بلیلوند	کرگاه شرقی	88	476	5	کوهستانی
18	سرخه ده سفلی	کرگاه شرقی	188	1095	7	دشتی
19	پل بابا حسین	کرگاه شرقی	196	825	9	دشتی
20	پیر جد	کاکاشرف	131	691	24	کوهستانی
جمع		7 دهستان	2578	13087		

منبع: آمار نامه سال 1385مرکز آمار ایران.

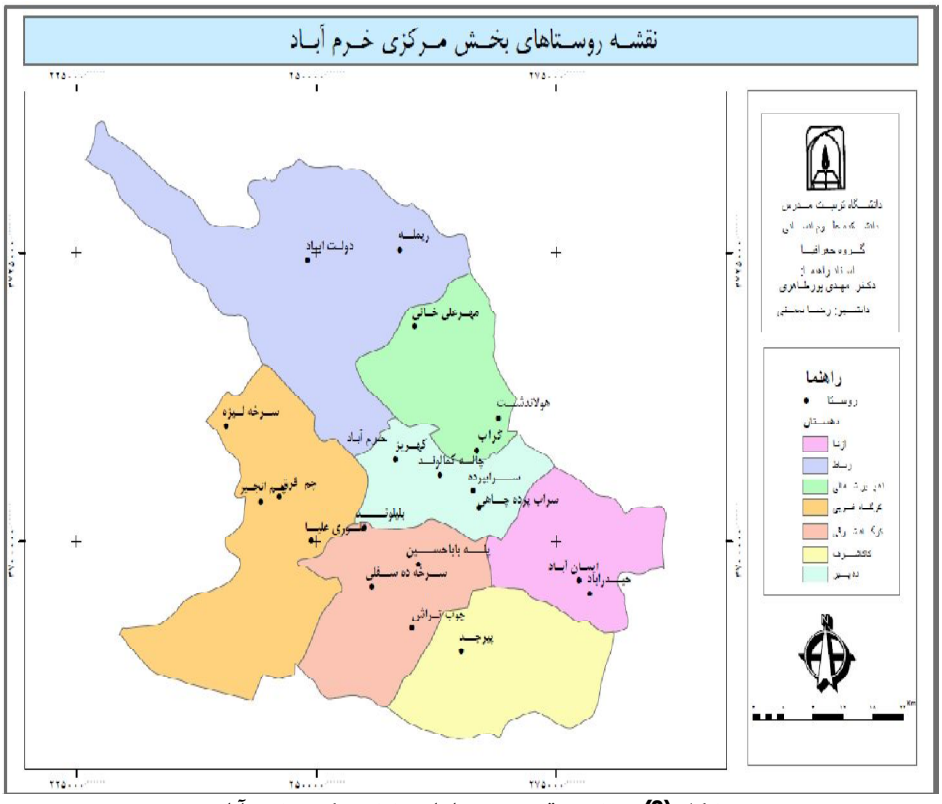

شکل (2) : نقشه موقعیت روستاهای بخش مرکزی خرم آباد

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

4) یافته‌های تحقیق

نتیجه‌گیری مطلوب حاصل تجزیه و تحلیل اطلاعات دقیقی است که بر مبنای سوالات و فرضیات تحقیق گردآوری شده است. بنابراین تجزیه و تحلیل اطلاعات به عنوان بخشی از فرآیند روش تحقیق علمی، یکی از پایه‌های اصلی هر مطالعه و بررسی است. هدف از تجزیه و تحلیل، ارائه داده‌های تحقیق به شکلی قابل درک و فهم و قابل تفسیر است. در تبیین و صورت‌بندی فرضیه تحقیق تصریح شده که اولویت‌های مسائل توسعه روستایی از دیدگاه روستاییان عمدتاً مشکلات اقتصادی است. نتایج حاصل از یافته‌های تحقیق مندرج در جدول (5) نشان می‌دهد که اختلاف معناداری در کلیه معیارهای توسعه میان وضع موجود خانوارهای روستایی و درجه اهمیت هر معیار وجود دارد. این اختلاف در سطح آلفا 0/01 معنادار برآورد شده که مبین نامناسب بودن شرایط هر معیار در سطح خانوارهای نمونه است.

جدول (5) :آزمون t وابسته برآورد اختلاف میان وضع موجود و درجه اهمیت بر اساس معیارهای توسعه

معیارها		میانگین ارزش ها	اختلاف میانگین	مقدار t محاسبه شده	سطح معناداری
زمین	درجه اهمیت شاخص در توسعه	19/64	6/09	30/79	0/00
	وضع موجود خانوار	13/55			
آب	درجه اهمیت شاخص در توسعه	8/80	2/76	27/34	0/00
	وضع موجود خانوار	6/04			
جنگل‌ها و مراتع	درجه اهمیت شاخص در توسعه	27/96	11/41	48/64	0/00
	وضع موجود خانوار	16/54			
تنوع زیستی	درجه اهمیت شاخص در توسعه	14/60	6/45	54/74	0/00
	وضع موجود خانوار	8/15			
مدیریت مواد و سیستم فاضلاب	درجه اهمیت شاخص در توسعه	23/05	9/87	42/85	0/00
	وضع موجود خانوار	13/18			
مخاطرات طبیعی	درجه اهمیت شاخص در توسعه	36/27	11/82	42/56	0/00
	وضع موجود خانوار	24/44			
پویایی جمعیت	درجه اهمیت شاخص در توسعه	8/89	2/80	28/49	0/00
	وضع موجود خانوار	6/09			
آموزشی	درجه اهمیت شاخص در توسعه	20/49	7/35	39/74	0/00
	وضع موجود خانوار	13/14			
سلامت	درجه اهمیت شاخص در توسعه	20/40	7/33	48/43	0/00
	وضع موجود خانوار	13/07			
امنیت اجتماعی	درجه اهمیت شاخص در توسعه	19/91	5/65	34/27	0/00
	وضع موجود خانوار	14/25			
کیفیت اشتغال و درآمد	درجه اهمیت شاخص در توسعه	14/72	6/01	40/79	0/00
	وضع موجود خانوار	8/70			
کیفیت مسکن و خدمات	درجه اهمیت شاخص در توسعه	48/59	15/05	34/01	0/00
	وضع موجود خانوار	33/53			
اطلاعات و ارتباطات	درجه اهمیت شاخص در توسعه	20/02	6/49	45/50	0/00
	وضع موجود خانوار	13/53			
ساختار نهادی	درجه اهمیت شاخص در توسعه	43/83	17/65	62/34	0/00
	وضع موجود خانوار	29/17			
رفع فقر	درجه اهمیت شاخص در توسعه	14/93	7/77	82/21	0/00

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

	وضع موجود خانوار	7/16			
کاهش آسیب پذیری	درجه اهمیت شاخص در توسعه	13/21	14/66	79/21	0/00
	وضع موجود خانوار	16/54			
کارآیی	درجه اهمیت شاخص در توسعه	20/63	10/19	76/60	0/00
	وضع موجود خانوار	10/43			
بهره وری	درجه اهمیت شاخص در توسعه	11/92	25/6	85/41	0/00
	وضع موجود خانوار	5/67			

بر اساس مندرجات جدول (6) مهمترین مسائل روستاهای مورد مطالعه پایین بودن بهره‌وری، فقر، آسیب‌پذیری بالا و عدم کارآیی اقتصادی است که در اولویت‌های 1 تا 4 قرار گرفته‌اند و کمترین مسائل توسعه روستاهای مورد مطالعه نیز مربوط به پویایی جمعیت و آب می‌باشد که در اولویت و رتبه‌های آخر قرار گرفته‌اند.

جدول(6) : اولویت‌بندی معیارها بر اساس مقدار t محاسبه شده

ردیف	معیار	بعد توسعه	مقدار T	رتبه
1	بهره وری	اقتصادی	85/41	1
2	رفع فقر	اقتصادی	82/21	2
3	کاهش آسیب پذیری	اقتصادی	79/21	3
4	کارآیی	اقتصادی	76/60	4
5	ساختار نهادی	اجتماعی	62/34	5
6	تنوع زیستی	اکولوژیکی	54/74	6
7	جنگل ها و مراتع	اکولوژیکی	48/64	7
8	سلامت	اجتماعی	48/43	8
9	اطلاعات و ارتباطات	اجتماعی	45/50	9
10	مدیریت مواد و سیستم فاضلاب	اکولوژیکی	43/85	10
11	مخاطرات طبیعی	اکولوژیکی	42/56	11
12	کیفیت اشتغال و درآمد	اجتماعی	40/79	12
13	آموزش	اجتماعی	39/74	13
14	امنیت اجتماعی	اجتماعی	34/27	14
15	کیفیت مسکن و خدمات	اجتماعی	34/01	15
16	زمین	اکولوژیکی	30/79	16
17	پویایی جمعیت	اجتماعی	28/49	17
18	آب	اکولوژیکی	27/34	18

بر اساس ابعادتوسعه (اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی) با استفاده از مقادیر t محاسبه شده همانطور که جدول (7) نشان می‌دهد، تفاوت معناداری میان ابعاد توسعه با مقایسه اهمیت شاخص و ارزیابی وضع موجود همانند معیارهای قبل وجود دارد.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

جدول (8): آزمون t وابسته برآورد اختلاف میان وضع موجود و درجه اهمیت بر اساس ابعاد توسعه

ردیف	ابعاد توسعه	میانگین	اختلاف میانگین	مقدار Tمحاسبه شده	سطح معناداری
1	اکولوژیکی(توسعه کلی)	130/33	48/47	51/25	0/00
	اکولوژیکی(وضع موجود خانوار)	81/58			
2	اجتماعی(توسعه کلی)	196/87	68/41	51/73	0/00
	اجتماعی (وضع موجود خانوار)	128/45			
3	اقتصادی(توسعه کلی)	78/70	38/88	103/35	0/00
	اقتصادی(وضع موجود خانوار)	39/82			

بر اساس مندرجات جدول (8) با توجه به ابعاد توسعه، مهمترین مسائل توسعه خانوارهای روستاهای مورد مطالعه، مسائل اقتصادی است. لذا با توجه به نتایج بدست آمده از تحقیق می توان استنباط نمود که از دیدگاه روستاییان مسائل اقتصادی نسبت به دیگر مسائل توسعه در اولویت قرار دارند.

جدول (9) اولویت بندی مسائل توسعه از دیدگاه روستائیان بر اساس ابعاد

ردیف	ابعاد توسعه	مقدار T محاسبه شده	رتبه
1	اقتصادی	103/35	1
2	اجتماعی	51/73	2
3	اکولوژیکی	51/25	3

5) نتیجه‌گیری

به نظر می‌رسد مشکل اصلی توسعه پایدار روستایی ایران در عدم شناخت کامل برنامه‌ریزان از طبیعت پیچیده و وسعت واقعی واحدهای برنامه‌ریزی در مناطق روستایی و فقدان نظام مدیریتی متناسب با این مناطق است. بی‌تردید در هر محیطی خود انسان‌هایی که در آن زندگی می‌کنند بهتر می‌توانند مشکلات خود را درک و راه حلی برای آن جستجو کنند. روستاهای ایران در سال 1385 با دارا بودن 22 میلیون نفر و در سال 1390 بالغ بر 21 میلیون نفر جمعیت با مشکلات و مسائل متعددی از جمله فقر، بیکاری، مسکن نامناسب، فقدان امنیت شغلی، پایین بودن سطح سواد، خشکسالی، تخریب منابع طبیعی و مسایل قومی و قبیله‌ای مواجه‌اند که در مجموع بیشتر این روستاها را در معرض ناپایداری قرار داده است. به نظر می‌رسد راهبردهای گذشته در زمینه توسعه روستایی موفقیت آمیز نبوده و نتوانسته موانع توسعه روستایی را کاهش دهد و در عین حال پایداری محیط زیست را تأمین نماید. به همین دلیل توسعه روستایی همچنان با چالش‌های عمده‌ای در آغاز قرن 21 مواجه است. گسترش شکاف درآمدی، افزایش فقر، گرسنگی، مشارکت پایین، ضعف سرمایه‌گذاری در نواحی روستایی، فقدان زیرساخت‌های مناسب و آسیب‌پذیری سکونتگاه‌های روستایی بویژه در کشورهای توسعه نیافته باعث گردیده که این کشورها به بازنگری در راهبردهای توسعه روستایی بپردازند و از سیاست‌های خوشبینانه‌ای که پیش از این دنبال می‌کردند خارج شده و بر رویکردها و سیاست‌هایی تمرکز یابند که بر توسعه روستایی تأکید بیشتری داشته و مستقیماً وضع زندگی فقیران روستایی را هدف قرار دهند. بنابراین برنامه‌ریزی برای جامعه روستایی ایران با چنین ویژگی نیازمند رهیافت خاصی است.بر همین مبنا شناسایی مسائل عمده

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

توسعه پایدار روستایی پیش شرطی برای تدوین سیاست‌ها و ارائه الگویی انعطاف‌پذیر برای دستیابی به توسعه پایدار روستایی است. برای تحقق این هدف، با طراحی سیستماتیک و جامع شاخص‌های موثر در توسعه پایدار روستایی و ارزیابی آن در روستاهای نمونه در بخش مرکزی شهرستان خرم آباد مشخص گردید که علیرغم سال‌ها تلاش در زمینه-های عمرانی و کالبدی، زیرساخت‌های اقتصادی مناطق روستایی مورد مطالعه از نارسایی وسیعی برخوردار بوده و به عنوان مهمترین اولویت مسائل روستائیان مطرح است.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]

6) منابع

- افتخاری، عبدالرضا رکن‌الدین، حمدالله سجاسی قیداری و طاهره صادقلو، (1387)،**مدیریت چالش‌های روستایی: جوامع روستایی و رویارویی با چالش تغییر**، دومین همایش ملی توسعه روستایی ایران، مؤسسه توسعه روستایی ایران، دانشگاه تهران، تالار علامه امینی.
- پادار یامچی، سارا، (1384)، **توسعه پایدار روستایی**، مجله جهاد، شماره 268، صص 84-77.
- طاهرخانی، مهدی، (1379)، **صنعتی شدن روستا**، نشر اداره کل طرح‌های صنعتی و بهره‌برداری وزارت جهاد کشاورزی، تهران.
- شهبازی، اسماعیل، (1386)، **آسیب‌شناسی توسعه روستایی**، برای ارائه به دومین همایش ملی توسعه روستایی، تهران.
- ملکی‌فر، عقیل، (1385)، **الفبای آینده پژوهی**،اندیشکده صنعت و فناوری (آصف)، موسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی، تهران.
- Ake Caude, (1996), **Democracy and Development in Africa**, the brookings Institute, Washington D.C .
- Anriquez, G. and K. Stamoulis, (2007), **Rural development and poverty reduction: Is agriculture still the key**?, The Food and Agriculture Organization of the United Nations.
- Cameron, J.W., (2004), **Measuring and reporting on sustainability: Beyond the triple bottom line**, published by the Victorian auditor general office.
- Dalal – Clayton, B. and S. Bass, (2002), **Sustainable Development Strategies, the International Institute for Envaironment and Development**, Earthscan Publication Ltd, Londen, Sterling , VA.
- European Commission, (2001), **A Frameworkfor Indicators for the Economic and Social Dimensions of Sustainable Agriculture and Rural Development**,London.
- Thmopmson, P. B, (1999), **Sustainability as Norm**, available in: http : // scolar. lib. Vt. Edu/ ejournals / spt / v2n2 / Thompson. html.
- Tolba, M., (1997), **Sustainable Development Constraints and Opportunities,** Butter Worth, London.
- Torjman, S., (2000), **The Social Dimension of Sustainable Development**, Caledon Institute Social Policy, Montreal.
- Varga, E., (2008), **the Challenges of Sustainable Rural Developmenttowards Engineering Education**, University of Faculty of Engineering/ Department of Pedology, Pecs, Hungary.

[Downloaded from isharat.khu.ac.ir on 2026-10-30]